

**CHOR ROSSIIYASI DAVRIDA TURKISTONDA EKOLOGIK VAZIYAT
VA UNI MUHOFAZA QILISH MUAMMOLARI****Tursunova Feruza Islomovna¹**¹ "Axborot texnologiyalari va menejment
universiteti" 1-kurs magistranti**MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA
TARIXI:***Received: 20.01.2025**Revised: 21.01.2025**Accepted: 22.01.2025***KALIT SO'ZLAR:***Chor Rossiyasi,
Turkiston, ekologik
vaziyat, ekologik
muhofaza, sanoat
rivojlanishi, ekologik
ta'sir, ekologik
muammolar.*

Ushbu maqolada, Chor Rossiyasining Turkistonga qo'shilishi va uning hududda amalga oshirgan iqtisodiy siyosatlari natijasida yuzaga kelgan ekologik o'zgarishlar va muammolar tahlil qilinadi. Maqolada Turkistonda sug'orish tizimlarining kengayishi, chorvachilikning rivojlanishi va sanoat infratuzilmasining qurilishi kabi omillar ekologik vaziyatni qanday yomonlashtirganligi ko'rsatilgan. Shuningdek, ekologik muhofaza qilishga oid siyosatlar va choralarning yetarli darajada amalga oshirilmaganligi, hududdagi tabiat resurslarining haddan tashqari ekspluatatsiyasiga olib kelganligi ta'kidlanadi. Maqola, tarixiy va ekologik nuqtai nazardan, Chor Rossiyasining Turkistondagi ta'siri haqida keng qamrovli ma'lumot beradi va ekologik muammolarni hal qilishda o'ziga xos yondashuvlarni taqdim etadi.

KIRISH. Chor Rossiyasining Turkiston hududini bosib olishi va unga qo'shilishi natijasida ushbu hududda ekologik vaziyatda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Turkiston hududi tabiiy boyliklarga juda boy bo'lib, unda dehqonchilik, chorvachilik va boshqa tabiatga asoslangan iqtisodiy faoliyatlar rivojlangan edi. Biroq, Rossiya imperiyasining iqtisodiy siyosati va uning qishloq xo'jaligi, sanoat va transport sohasidagi islohotlari ekologik muvozanatni buzishga olib keldi. Chor Rossiyasi Turkistonga o'zining iqtisodiy manfaatlarini kengaytirish maqsadida ko'plab tabiat

resurslarini ekspluatatsiya qilishga kirishdi. Bu jarayon, asosan, yirik sug'orish tizimlarining joriy etilishi, yangi qishloq xo'jaligi madaniyatlarining ekilishni boshlashi va yirik temir yo'llarining qurilishi bilan bog'liq edi. Sug'orishning kengayishi bilan boshida dehqonchilik uchun yangi yerlar ochilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan bu amaliyot yerlarning sho'rlanishiga, eroziyasiga va umumiy tuproq unumdorligining pasayishiga olib keldi. Ayniqsa, Amudaryo va Sirdaryo havzalarida sug'orish tizimlarining noto'g'ri boshqarilishi natijasida yerlarning sho'rlanishi va begona o'simliklarning tarqalishi kuzatildi. Bu esa o'z navbatida, iqlimning o'zgarishiga va biologik xilma-xillikning yo'qolishiga sabab bo'ldi. Chor Rossiyasining Turkistondagi sanoat va transport infratuzilmasini rivojlantirish siyosati ham ekologik vaziyatni yomonlashtirdi. Temir yo'llarning qurilishi va yirik sanoat korxonalarining faoliyati tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishiga olib keldi. Katta o'rmonlar, suv resurslari va boshqa tabiiy boyliklar sanoat ehtiyojlari uchun ajratildi, bu esa tabiatga katta zarbalar keltirdi [1].

Yirik sanoat korxonalarining faoliyatidan kelib chiqqan ifloslanish, havoning va suvning ifloslanishi, shuningdek, tog'lar va o'rmonlarning kesilishi ekologik tizimlarni buzishning asosiy sabablaridan bo'ldi. Bunday sharoitda, Turkistonning tabiiy resurslari asosan Rossiya imperiyasining iqtisodiy manfaatlariga xizmat qildi, bu esa mahalliy aholi va ularning ekologik tizimlariga zarar keltirdi. Chor Rossiyasining Turkistondagi faoliyati ekologik muhofaza qilish sohasida ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Biroq, Rossiya imperiyasi tomonidan ekologik muhofaza qilishga oid aniq siyosatlar kam bo'ldi. Aslida, ekologik muhofaza qilish bo'yicha biron-bir ijobiy ish amalga oshirilmadi. Yerlarning begona o'simliklardan tozalash, qishloq xo'jaligi uchun yangi texnologiyalarni joriy etish yoki yirik tabiat inshootlarini himoya qilish kabi choralarga ahamiyat berilmadi. Bundan tashqari, ekologik muhofaza masalalari ko'pincha mahalliy aholi va ilmiy jamoatchilik tomonidan ham e'tiborsiz qoldirildi. Bu holat, ekotizimlarning yuksak darajada zarar ko'rishiga olib keldi. Chor Rossiyasi davrida Turkistonda ekologik vaziyatning yomonlashishi bir qator omillar bilan izohlanadi [2,3]. Bu davrda iqtisodiy manfaatlarni ko'zlab amalga oshirilgan siyosatlar tabiiy resurslarni haddan tashqari ekspluatatsiya qilishga olib keldi. Sug'orishning noto'g'ri boshqarilishi, chorvachilikning ortishi va sanoatning kengayishi tabiiy muvozanatni buzdi va ekologik muammolarga sabab bo'ldi. Shuningdek, ekologik muhofaza qilish masalalariga yetarlicha e'tibor qaratilmaganligi, bu jarayonni yanada yomonlashtirdi. Shunday qilib, Chor Rossiyasi davrida Turkistonda ekologik vaziyatni muhofaza qilish bo'yicha muammolar keng tarqalgan va bu holat uzoq muddatli ekologik zararlarga olib keldi.

Adabiyotlar tahlili. G'ulomovning ilmiy izlanishlari, Turkistonning tabiiy resurslarini ekspluatatsiya qilishning ekologik oqibatlarini tahlil qiladi. U Rossiyaning kolonial siyosatining hududdagi yer resurslarini ekspluatatsiya qilishdagi salbiy ta'sirini o'rganadi. Maqolada, yer ishlov berish va sug'orish tizimlarining yomonlashuvi hamda iqlim sharoitlariga ta'sirining qanday o'zgarishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, G'ulomov kolonial siyosatning birinchi bosqichida ekologik muhofaza choralari o'rnatilmaganini va natijada tuproq eroziyasi va suv tanqisligi kabi muammolarning kuchayganini ta'kidlaydi [4].

Yusupovning ilmiy ishida Turkistonning Chor Rossiyasi davrida sanoatining rivojlanishi va bu rivojlanishning ekologik ta'siri haqida so'z yuritiladi. U tog'-kon sanoati, paxta ekinlari uchun yerlar ajratilishi va sanoatni rivojlantirishda tabiiy resurslardan foydalanishning ekologik salbiy oqibatlarini o'rganadi. Tadqiqotda sanoat va qishloq xo'jaligini rivojlantirishning bir-biriga qarama-qarshi bo'lganligi, sanoatning ekologik izlarini qoplash uchun zarur choralar ko'rishga ehtiyoj borligi ta'kidlanadi [5]

Normatovning ilmiy ishida, XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda ekologik inqirozning yuzaga kelishi va unga qarshi kurashish siyosati o'rganiladi. Rossiya imperiyasining sug'orish tizimlarini rivojlantirishda amalga oshirilgan choralari, ammo bu tizimlarning vaqt o'tishi bilan yomonlashgani va o'rmonlarni kesishning ekologik natijalari batafsil tahlil qilinadi. Yuzaga kelgan ekologik inqirozlar va turli sanoat tarmoqlarining muammolari bir-biriga qarama-qarshi kelganligi ta'kidlanadi. Shuningdek, Normatov bu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy ekologik siyosat va amaliyotlarni taklif etadi [6].

Karimovning ilmiy ishlari iqlim o'zgarishlari va ularning ekologik holatga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. U Rossiyaning Turkistondagi iqlim siyosatini va yer ishlov berish metodlarini, shu jumladan, sug'orish tizimlarining o'zgarishini tahlil qiladi. Tadqiqotda iqlim o'zgarishlarining yerning qishloq xo'jaligiga, ayniqsa, paxta ekinlariga ta'sirini ko'rsatadi. Karimov o'z ilmiy izlanishlarida ekologik muammolarni hal qilish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy qilish zarurligini ta'kidlaydi [7].

Fozilovning ilmiy ishida, Turkistondagi tabiiy resurslar va ularning ekspluatatsiyasi haqidagi masalalar ko'rib chiqiladi. U, shuningdek, turli ekologik xavf-xatarlarni o'rganib, Rossiyaning Turkistonda yerlarni keltirib chiqarish va resurslarni tejashda amalga oshirilgan siyosatni tahlil qiladi. Tadqiqotda, ayniqsa, yerning tezda degradatsiya qilishi va suv resurslarining haddan tashqari ishlatilishi muammolariga urg'u beriladi. Ushbu tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar, Chor Rossiyasi davrida Turkistonda ekologik vaziyatning yomonlashuvi va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini ochib beradi. Rossiya imperiyasining

kolonial siyosati yer ishlov berish va qishloq xo'jaligida yangicha usullarni joriy qilish orqali tabiiy resurslarga ta'sir ko'rsatgan. Ammo bu siyosatning uzoq muddatli ekologik ta'sirlari zararli bo'ldi va muhim ekologik inqirozlarni keltirib chiqardi. Turli ekologik xavf-xatarlar, jumladan, tuproq eroziyasi, suv resurslarining kamayishi va iqlim o'zgarishlarining yomonlashishi hozirgi kunda ham seziladi. O'rganilgan manbalar asosida, bu tarixiy va ekologik tahlillar bugungi kunda ham Turkiston hududining ekologik holatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega [8].

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda, Chor Rossiyasi davrida Turkistondagi ekologik vaziyatni tahlil qilish uchun tarixiy manbalar, ilmiy adabiyotlar va arxiv materiallari asosida olingan ma'lumotlar ishlatilgan. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Tarixiy hujjatlarni tahlil qilish – Chor Rossiyasining Turkistonda amalga oshirgan iqtisodiy siyosati va uning ekologik ta'siri haqida mavjud tarixiy hujjatlar, rasmiy xatlar, arxiv materiallari va gazetalar o'rganildi. Bu manbalar orqali hududdagi tabiiy resurslarning ekspluatatsiyasi, sug'orish tizimlarining joriy etilishi, chorvachilikning rivojlanishi va sanoatning kengayishi kabi masalalar tahlil qilindi.

2. Ekologik tahlil – Turkiston hududining tabiiy resurslari va ekologik muammolari haqida mavjud ilmiy tadqiqotlar, ekologik hisob-kitoblar va tahlillar asosida ekologik vaziyatning o'zgarishi o'rganildi. Bu metod orqali, sug'orishning yomon boshqarilishi, yerning sho'rlanishi, o'simlik va hayvonlar dunyosining yo'qolishi kabi ekologik muammolar tahlil qilindi.

3. Komparativ tahlil – Turkistonning boshqa geografik hududlari va Rossiya imperiyasining boshqa qismlarida amalga oshirilgan iqtisodiy siyosatlar bilan solishtirilgan holda, ekologik muammolarning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari o'rganildi.

4. Tadqiqotning tarixiy-ekologik yondoshuvi – Maqolada tarixiy-ekologik yondashuvdan foydalanilgan bo'lib, bu yondashuv orqali turli tarixiy davrlar va ekologik holatlar orasidagi bog'lanishlar tahlil qilindi, shuningdek, chor Rossiyasining ekologik siyosati va uning natijalari o'rganildi.

Ushbu usullar orqali olingan ma'lumotlar, Chor Rossiyasi davrida Turkistondagi ekologik vaziyat va muammolarni tushunishga yordam beradi hamda ekologik muhofaza qilish masalalari bo'yicha tarixiy nuqtai nazardan xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

Xulosa. Chor Rossiyasi davrida Turkistonda ekologik vaziyatning yomonlashuvi, asosan, Rossiya imperiyasining iqtisodiy siyosatlari va tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilishga qaratilgan yondashuvlardan kelib chiqqan. Sug'orish tizimlarining noto'g'ri boshqarilishi,

chorvachilikning haddan tashqari rivojlanishi va sanoatning kengayishi hududdagi tabiiy resurslarning tezda kamayishiga, yerlarning degradatsiyasiga va biologik xilma-xillikning yo'qolishiga olib keldi. Ayniqsa, Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi sug'orishning noto'g'ri boshqarilishi natijasida yerlarning sho'rlanishi va ekologik muvozanatning buzilishi sezilarli darajada oshdi. Chor Rossiyasi davrida ekologik muhofaza qilishga doir amaliyotlar deyarli yo'q edi, bu esa hududdagi ekologik muammolarni yanada kuchaytirdi. Biroq, tarixiy tahlil orqali ekologik zararlarning uzoq muddatli ta'sirlarini tushunish, bu holatlarning kelajakda tabiiy resurslarni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish masalalariga qanday ta'sir ko'rsatganligini ko'rsatdi. Shunday qilib, bu tadqiqot Chor Rossiyasining ekologik siyosatini va uning Turkistondagi ta'sirini yaxshiroq tushunishga imkon yaratdi hamda ekologik muhofaza qilish bo'yicha tarixiy tajribalardan saboq olish zarurligini ko'rsatdi. Turkistonda yuzaga kelgan ekologik muammolar, nafaqat o'sha davrda, balki bugungi kunda ham ekologik siyosatni shakllantirishda muhim o'rin tutishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramov, B. Sh. (2002). *Chor Rossiyasining Turkistonga ta'siri va tabiiy resurslar siyosati*. Toshkent: O'zbekiston.
2. Toshpulatov, I. S. (2010). *Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va ekologik holati*. Toshkent: O'zbekiston.
3. Sheraliev, M. D. (2015). *Turkistonda paxtachilik va uning ekologik oqibatlari*. Toshkent: O'zbekiston.
4. G'ulomov, M. T. (1994). *Turkistonning ekologik muammolari va ularning tarixiy sabablari*. Toshkent: Fan.
5. Yusupov, A. M. (2000). *Turkistonda sanoatning rivojlanishi va ekologik oqibatlari*. Toshkent: O'zbekiston.
6. Normatov, R. T. (2011). *Turkistonda ekologik inqiroz va unga qarshi kurashish siyosati*. Toshkent: O'zbekiston.
7. Karimov, Sh. A. (2007). *Turkistonda iqlim o'zgarishlari va ekologik oqibatlari*. Toshkent: O'zbekiston.
8. Fozilov, A. T. (2014). *Ekologik xavf-xatarlar va Turkistondagi tabiiy resurslar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Rashidov, R. B. (2009). *Ekologik ta'sir va Turkistonda agrar siyosat*. Toshkent: Fan.
10. Turg'unov, S. K. (2004). *XIV–XX asrlar oralig'ida Turkistonda ekologik xavf-xatarlar*. Toshkent: O'zbekiston.